

Сучасна бібліотека: тенденції та перспективи розвитку в електронному середовищі

28 травня 2013 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбувся щорічний семінар для керівників бібліотек науково-дослідних установ НАН України, розташованих у Києві. Мета заходу – обговорити поточну діяльність бібліотек, обмінятися досвідом роботи, визначитися із завданнями на перспективу, зокрема, щодо поглиблення міжбібліотечної співпраці.

Семінар розпочався з виступу ученого секретаря Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, пров. наукового співробітника НБУВ **Г. І. Солоїденко**. Вона поінформувала присутніх про результати діяльності НАН України у 2012 р., опрелюднені у доповіді академіка Б. Є. Патона на Загальних зборах НАН України (квітень 2013 р.), та про завдання, що були поставлені перед бібліотечно-інформаційними підрозділами системи НАН України: інформаційне забезпечення наукових досліджень; сприяння інтеграції наукової та освітянської галузей у створенні спільної інфраструктури (центрів колективного користування унікальним обладнанням, електронних бібліотек і мереж, суперкомп'ютерних центрів), спільному входженню вчених академічної та освітянської сфер у світове наукове співтовариство.

Минулого року вченими Академії видано близько 800 наукових книг, у т. ч. 570 монографій та 214 збірників наукових праць. Опубліковано понад 25 тис. статей, з яких 5,4 тис. – у фахових зарубіжних журналах. Для освітянської галузі підготовлено значну кількість навчальної, довідкової та науково-популярної літератури, загалом 470 книг. Г. І. Солоїденко наголосила, що такий солідний інформаційний ресурс має бути повністю представлений у фондах НБУВ і бібліотек НДУ та максимально повно використаний для книгообміну.

Доповідачка також поінформувала учасників семінару про підсумки наукової діяльності установ Відділення історії, філософії та права НАН України,

про які доповів на Загальних зборах Відділення академік-секретар Відділення О. С. Онищенко.

Значна увага у доповіді О. С. Онищенка була приділена аналізу наукових здобутків НАН України у бібліотечно-інформаційній сфері. Зокрема, йшлося про діяльність НБУВ, яка визначила пріоритетні напрями розвитку бібліотечно-інформаційного комплексу, його функціонального і технологічного оновлення, розробила концепцію розвитку вітчизняного інформаційного середовища як умови інноваційних суспільних перетворень, запропонувала методику бібліометричної оцінки стану науки в Україні на основі інформаційних ресурсів наукометричної платформи «Google Академія», опублікувала низку колективних монографій і збірників наукових праць, інформаційно-аналітичних та оглядово-прогностичних видань.

Позитивно була оцінена й діяльність ЛННБ імені В. Стефаніка з дослідження історії формування, тематико-типологічних особливостей функціонування окремих унікальних збірок і колекцій, з наповнення електронної історико-бібліографічної бази даних у галузі наук і соціальних комунікацій та видання чергового тому багатотомної національної бібліографії «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та еміграції, 1914–1939: бібліогр. покажч. Т. 2.: 1920–1923».

Зазначалося, що у 2012 р. науковий доробок установ Відділення узагальнено у 139 монографіях, 161 підручнику та у низці довідників. Відносно високою була цитованість монографічних та інших робіт провідних учених Відділення у системі «Google Академія». За результатами аналізу статистики використання електронних версій періодичних видань Відділення, найбільш популярними було визначено часописи «Держава і право», «Археологія» та «Бібліотечний вісник».

Г. І. Солоїденко звернула увагу присутніх на деякі

рішення, зафіксовані у постанові Загальних зборів Відділення історії, філософії та права НАН України, що можуть розглядатися працівниками бібліотек як рекомендації до подальших дій. Це і необхідність систематичного оприлюднення результатів наукових досліджень на веб-сайтах установ, і участь бібліотек у відзначенні 200-річного ювілею Т. Г. Шевченка, і реалізація проекту створення Національної цифрової бібліотеки України шляхом об'єднання мережевих ресурсів провідних академічних, університетських та регіональних універсальних наукових бібліотек.

Характеризуючи стан бібліотечно-інформаційного забезпечення вітчизняної науки та роботу бібліотек науково-дослідних установ у 2012 р. Г. І. Солоїденко зупинилася лише на окремих проблемах, оскільки кожна книгозбірня найближчим часом отримає поглиблений багатоаспектний аналіз діяльності бібліотек, розміщений у щорічному інформаційно-аналітичному огляді «Робота бібліотек науково-дослідних установ Національної академії наук України в 2012 році». Доповідачка відзначила суттєве зменшення наукової літератури, яка надходить до бібліотек, фактично припинилося використання такого джерела поповнення бібліотечних фондів, як купівля. У загальному потоці комплектування вона становить нині лише 1,2 відсотка. Для більшості бібліотек досить проблемним залишається оформлення передплати періодичних видань.

Водночас активізувалося використання книгообміну для поповнення фондів окремих бібліотек. Проте, через зменшення тиражів, відсутність коштів на пересилку майже 30 відсотків бібліотек книгообмін не здійснювали взагалі.

Відзначалося, що відсутність необхідних видань нині частково компенсують Інтернет та фахівці, які надають бібліотекам електронні версії своїх видань. Наводився приклад міжнародної співпраці бібліотеки Інституту біології південних морів (далі ІБПМ) у рамках проекту «Оцифрування рідкісних книг морської тематики ОДІНІСЕТ регіону», мета якого – виявлення найцінніших книг, які ще не представлені в Інтернеті.

Торкаючись питання матеріально-технічного забезпечення бібліотек, Г. І. Солоїденко зазначила, що в країні погіршилася ситуація з виділенням коштів на ремонт приміщень, придбання бібліотечних меблів, технічного обладнання. Продовжується практика забезпечення бібліотек комп'ютерною технікою за залишковим принципом, не вирішується питання єдиного програмного забезпечення, погіршуються умови праці та зберігання фондів, зменшуються площі бібліотек. Не покращилася ситуація і з оплатою праці. Деякі бібліотеки працювали неповний робочий тиждень, співробітники відправлялися у відпустки за власний рахунок, вони

не отримували коштів на оздоровлення. У бібліотеках НАН України як і раніше є проблемою формування кадрового резерву з числа молодих фахівців. На завершення учений секретар ІБР НАН України висловила впевненість у тому, що завдяки працелюбності та ініціативності працівників бібліотек НДУ, бібліотечно-інформаційне забезпечення вітчизняної науки й надалі залишатиметься на високому фаховому рівні.

Про онлайн ресурси Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і можливості їхнього використання бібліотеками НДУ системи НАН України йшлося у виступі зав. відділу програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ **К. В. Лобузної**. Свою доповідь вона супроводжувала показом ресурсів, розміщених на порталі Бібліотеки, які сприяють налагодженню системи зворотного зв'язку з користувачами. Зазначалося, що система ІРБІС – це своєрідний бонус для бібліотек. Демоверсії ІРБІС, з якими працюють наші бібліотеки, уможливають ведення БД, створення корпоративних каталогів. Торкнувшись питання авторського права щодо розміщення документів, К. В. Лобузінна зауважила, що, згідно з рекомендаціями ІФЛА, у стінах бібліотеки можна представляти та надавати у користування будь-які ресурси. На порталі НБУВ представлені електронний каталог, реферативна БД, електронна бібліотека «Наукова періодика України». Учасникам семінару було продемонстровано комплекс електронних ресурсів, які відображають спеціалізовані фонди Бібліотеки, зокрема, картографічних, нотних, газетних та ін.

Розмову про можливості електронних інформаційних ресурсів НБУВ продовжила зав. сектору відділу технологій дистанційного обслуговування Бібліотеки **Н. В. Добра**. Темою її виступу було науково-інформаційне обслуговування віддалених користувачів НБУВ. Зазначалося, що у 2011 р. відділами технологій дистанційного обслуговування та програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж було реалізовано спільний проект з упровадження віртуальної бібліографічної довідки. Це безкоштовна інтерактивна послуга. Нею передбачені відповіді рекомендаційного характеру на разові запити віддалених (індивідуальних та колективних) користувачів, а також пошук інформації з різних галузей знань. Виконання цієї роботи покладено на сектор обслуговування дистанційних користувачів.

Основна функція даного підрозділу – оперативне інформаційне обслуговування індивідуальних та колективних віддалених користувачів на базі електронних ресурсів Бібліотеки, зовнішніх мережевих ресурсів шляхом підготовки та надсилання тематичних добірок. Н. В. Добра відзначила, що для віддалених користувачів з квітня місяця поточного року на сайті НБУВ пропонується нова форма обслугову-

вання – послуга «зворотного зв'язку», яка дає змогу отримувати відповіді на питання, пов'язані з обслуговуванням, роботою у читальних залах, інформаційних сервісах, пошуком в електронних каталогах засобами електронної пошти. Співробітники сектора приймають запит, виконують довідку, формують листа і надсилають його електронною поштою користувачеві. Для віддалених користувачів також було впроваджено адресну розсилку інформації про нові (щотижневі) книжкові надходження до НБУВ. Зазначалося, що замовлення приймаються від колективних користувачів (бібліотек і організацій) та індивідуальних користувачів (фізичних осіб). Дана послуга здійснюється шляхом адресного надсилання тематичних добірок на електронні адреси установ та індивідуальних замовників, серед яких бібліотеки системи НАН України, вишів, індивідуальні користувачі. Тематичні добірки формуються за галузями знань та відправляються шовіторка. Практика засвідчує перспективність такого виду послуг, адже суттєво розширюється доступ користувачів до фондів Бібліотеки. Виступ Н. В. Доброї супроводжувався показом технології звернення до письмової довідки. Вона запросила бібліотекарів до співпраці та координації зусиль при виконанні довідок для віддалених читачів.

Про використання новітніх технологій йшлося у виступі зав. відділу бібліометрії та наукометрії НБУВ **Л. Й. Костенка** «Поточний бібліометричний моніторинг української науки на основі «Google Academy». Доповідач розкрив новий напрям діяльності бібліотек, який передбачає бібліометричний моніторинг наукових досліджень і підготовку оглядово-аналітичних матеріалів щодо стану вітчизняного академічного середовища та рейтингів наукових установ і вчених за показниками світових наукометричних систем. Ще недавно джерельну базу таких робіт становили міжнародні бібліометричні платформи Sci Verse Scopus видавничої корпорації Elsevier і Web of Science інформаційної корпорації Thomson Reuters. Л. Й. Костенко відзначив недостатню репрезентативність у них публікацій українських учених. Особливо це стосується публікацій соціогуманітарної проблематики, які, як правило, мають регіональний характер. Крім того сервіси цих систем надаються лише на комерційних засадах і доступні обмеженому колу вітчизняних дослідників. Тому вбачається доцільним використання показників некомерційних бібліометричних платформ та інструментаріїв паралельно з показниками комерційних баз даних.

Серед доступних систем наукометричної спрямованості доповідач виокремив Google Scholar – науковий сегмент Інтернет-гіганта Google, який поєднує загальнодоступну пошукову та бібліометричну системи. На Google Scholar орієнтована знач-

на кількість дослідників, які розробили спеціалізовані інструментарії для розширення наукометричних функціональних можливостей цієї системи. Одним із них є безкоштовна програма-агрегатор Publish or Perish, що використовує інформаційні ресурси Google Scholar у якості первинної бази для визначення та наочного представлення вибраних для аналізу бібліометричних даних. Вона дає змогу здійснювати аналіз публікаційної активності науковців та вагомості періодичних видань.

Для ілюстрації можливостей Google Scholar Л. Й. Костенко навів рейтинговий список учених України за показниками цитованості їх робіт і порівняв ці показники з аналогічними даними, одержаними з комерційних систем Sci Verse Scopus і Web of Science. Результати свідчать про кореляцію бібліометричних показників учених у всіх системах. Водночас значніша джерельна база й суттєвіше географічне, галузеве та мовне покриття публікацій у Google Scholar спряють більш об'єктивному висвітленню доробків учених.

Доповідач запропонував таке розмежування сфер використання згаданих систем:

Google Scholar слід запроваджувати в усіх вітчизняних інституціях для бібліометричного моніторингу публікаційної активності вчених і показників цитування їх робіт світовою науковою спільнотою;

SciVerse Scopus і Web of Science доцільно залучати до проведення комплексних наукометричних досліджень і підготовки оглядово-аналітичних матеріалів щодо стану та перспектив розвитку вітчизняного академічного середовища. Такі роботи можна зосередити у спеціалізованих структурах, де є відповідні кадрові ресурси.

Л. Й. Костенко висловив готовність надати необхідну методичну допомогу для започаткування та розвитку в бібліотеках академічних установ бібліометричних і наукометричних досліджень. Це сприятиме розширенню науково-інформаційних функцій бібліотек і підвищенню їх ролі та статусу в установах.

Програмою семінару передбачалося висвітлення роботи з окремими частинами бібліотечних фондів і окремими видами документів. Саме цій тематиці був присвячений виступ мол. наук. співробітника НБУВ **Л. А. Пестрецової**. Вона розповіла про роботу обмінного фонду НБУВ як одне з надійних джерел комплектування бібліотек. У сучасних складних економічних умовах саме книгообмін забезпечує поповнення фондів бібліотек профільними науковими виданнями, літературою універсального змісту, сприяє поширенню наукового знання. Для потреб книгообміну відділ комплектування НБУВ щороку отримує 20–30 тис. примірників видань різної тематики. Джерелами поповнення обмінного фонду Бібліотеки є її власні видання. Так, у 2012 р.

відділом було отримано 27 назв бібліотечних видань загальним тиражем 9500 прим. Серед них книги з бібліотекознавчої тематики, історії, з питань архівознавства, біографістики тощо. Побачили світ перші томи ювілейного видання «Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського», присвяченого 150-річчю видатного вченого. Із десяти томів цього видання, ініційованого НАН України, друк чотирьох (7 книг) забезпечила НБУВ. Згідно з розпорядженням Президії НАН України, для бібліотек НДУ буде передано 130 комплектів.

Доповідачка також охарактеризувала таке важливе джерело поповнення обмінного фонду, як державні цільові програми-проекти «Українська книга» та «Наукова книга». Література, видана за програмою «Українська книга», надходить за замовленням відділу комплектування. Це твори класиків української літератури, сучасних письменників, книги для дітей та юнацтва. Видання за проектом «Наукова книга» надходять з видавництва «Наукова думка», «Академперіодика», а також надсилаються, згідно з постановою Президії НАН України від 11.11.2009 р. за № 306 «Про забезпечення Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського науковими виданнями для міжнародного книгообміну», від академічних установ. З цих питань НБУВ плідно працює з інститутами археології, енциклопедичних досліджень, історії України, політичних і етнонаціональних досліджень, української мови, Національного ботанічного саду та ін.

Ще одним джерелом надходження видань до обмінного фонду НБУВ є дари авторів, меценатів, організацій. Доповідачкою було наголошено, що з метою інформування партнерів по книгообміну у відділі комплектування функціонує постійнодіюча виставка нової літератури, отриманої для розповсюдження. Започатковано також випуск інформаційного покажчика «Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського». Ознайомитися з електронною версією покажчика та зробити замовлення можна на сайті НБУВ www.nbuv.gov.ua (розділ «Про бібліотеку», рубрика «Співробітництво»).

Зав. сектору відділу обмінно-резервних фондів НБУВ **О. Ю. Кірданова** проаналізувала роботу бібліотек НДУ з малозапитуваною літературою. Посилаючись на постанову Президії «Про організацію депозитарного зберігання книжкових фондів у системі бібліотек АН УРСР», доповідачка звернулася з проханням до присутніх обов'язково надавати інформацію про видання, які були відібрані комісіями як малозапитувані, але які мають наукову та історико-культурну цінність. Було звернуто увагу присутніх на той факт, що з упровадженням електронного опрацювання документів НБУВ отримала можливість приймати на депозитарне зберігання

електронні документи. У виступі також було дано позитивну оцінку співпраці НБУВ з бібліотеками інститутів економіки і прогнозування, історії України, соціології та ядерних досліджень. Зазначалося, що на 2013 рік понад 50 бібліотек запланували перевірки фонду, отже НБУВ сподівається отримати від цих бібліотек списки та картки для перегляду і відбору видань на депозитарне зберігання.

Аналізуючи роботу бібліотек з обмінними фондами, **О. Ю. Кірданова** підкреслила, що загальний обмінний фонд мережі нараховує понад 250 тис. прим. У 2012 р. було перерозподілено лише 10 відсотків, а 90 відсотків залишалися нерухомими, займаючи значні площі. Доповідачкою було проаналізовано також сайти НДУ з метою виявлення інформації на них про обмінні фонди. Вивчення засвідчило, що ця робота має неупорядкований характер (відсутність єдності вимог до формування обмінних списків, їх розміщення, періодичності поновлення та ін.), і це досить негативно позначається на їх практичному використанні. Бібліотекам НДУ було запропоновано сформувати списки обмінних фондів, які зосереджуватимуться на сайті НБУВ у єдиному обраному форматі збереження файлів за уніфікованою формою nbuv-depozit@ukr.net.

Наголошувалося, що порядок роботи з такими матеріалами регламентують постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1998 р. № 1893 «Про затвердження інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших носіїв інформації, які містять службову інформацію» (зі змінами) та прийняті на виконання даної постанови розпорядження Президії НАН України: «Про затвердження Переліку відомостей, що містять службову інформацію («ДСК») у Національній академії наук України» (від 09.04.2012 р., № 265 та «Про внесення змін до Переліку відомостей, що містять службову інформацію у НАН України в частині охорони винаходів і корисних моделей» (від 03.04.2013 р. № 221).

Оскільки працівники бібліотек неодноразово зверталися за роз'ясненнями до НБУВ стосовно роботи з документами службового характеру, до програми семінару було включено консультацію помічника генерального директора НБУВ **М. В. Леськіва**, який детально зупинився на особливостях роботи з матеріалами, які містять службову інформацію (дана консультація подана повністю у збірнику «Робота бібліотек науково-дослідних установ Національної Академії наук України». Вип. 18).

Підвищений інтерес у учасників семінару викликало повідомлення про досвід роботи бібліотеки Інституту зоології, оприлюднене її керівником **Л. М. Ластіковою**. Бібліотека Інституту зоології відома як одна з базових, щодо упровадження комп'ютерної програми ІРБІС. Створений працівни-

ками бібліотеки і виставлений на сайті Інституту, на сторінці Бібліотеки, електронний каталог на книги та періодичні видання (найстаріше з яких датується 1820 р.), користується дедалі більшим попитом у читачів. Свідченням його зростаючої популярності є той факт, що після виставлення ЕК у мережу Інтернет, постійно збільшується кількість запитів на електронні копії статей. Щомісяця на сайті Інституту виставляється інформація про нові надходження до бібліотеки у вигляді списків. У виступі йшлося про нові можливості при введенні нового запису у електронний каталог – це імпорт бібліографічних записів з інших бібліотек.

Висвітлюючи правові аспекти діяльності НДУ НАН України, зав відділу з економічних і правових питань Київського регіонального комітету профспілок працівників НАН України **Д. О. Ткач** та співробітник цього відділу **Ю. Л. Коноваленко** ознайомили присутніх з тарифними ставками в установах НАН України, звернули увагу на необхідність закріплення у трудових угодах усіх видів стимулювання праці, надання матеріальної допомоги на оздоровлення. Було наголошено, що виплата матеріальної одноразової допомоги на оздоровлення – обов'язкова і вона повинна закладатися у кошторис установи, а профком це питання має контролювати. Учасники семінару отримали інформацію про порядок надання відпустки без збереження заробітної плати, яка знову набуває актуальності в установах НАН України. Зазначалося, що підставою для надання такої відпустки є заява самого працівника. У своїх відповідях на запитання доповідачі торкалися проблем реформування пенсійного законодавства, порядку нарахування та перерахунку пенсій.

У виступі наук. співробітника відділу бібліотекознавства НБУВ **Н. І. Смаглової** увага акцентувалася на організаційних аспектах роботи сучасної бібліотеки. Наголошувалося, що в Україні розпочалася реалізація заходів з оптимізації бібліотечної мережі. Важливими етапами цієї роботи є вивчення ефективності діяльності кожної бібліотеки, атестація її співробітників та визначення перспектив по-

дальшого розвитку в корпоративних системах та мережах України. **Н. І. Смаглова** зауважила, що характерною проблемою для членів комісії, які аналізують якісний рівень діяльності будь-якої бібліотеки, є той факт, що статистичні показники, за якими звітують бібліотеки на місцях, істотно (у разі) відрізняються від статистичних даних тих самих бібліотек, поданих пізніше до Міністерства культури і мистецтв. Тобто йдеться про випадки відсутності чіткого обліку роботи на місцях.

Звертаючись до керівників бібліотек, доповідачка закликала кожного проїнятися почуттям відповідальності за збереження бібліотеки та її колективу. В умовах економічної нестабільності особливо актуальним стає питання виживання. Щоб зберегти бібліотеку необхідно вміти доводити усім її значущість, потрібність, показувати динаміку її розвитку, перспективи, вести системну роботу з підвищення ефективності її діяльності, постійно рекламувати можливості бібліотеки, розширяти міжбібліотечне співробітництво щодо інтегрування бібліотечно-інформаційних ресурсів, уміло використовувати сайт установи.

На завершення **Н. І. Смаглова** позитивно оцінила роботу низки бібліотек, яка характеризується логічністю і послідовністю у вивченні запитів користувачів, їх ставлення до організації роботи бібліотеки, чітким баченням шляхів удосконалення бібліотечно-інформаційного та бібліографічного супроводу науково-дослідної роботи на основі електронних технологій. Не один рік успішно співпрацюють разом з читачем і задля читача бібліотеки інститутів археології, зоології, історії України та інших.

У рамках семінару керівникам бібліотек надавалася консультаційна допомога фахівців НБУВ. Усі бажачі мали змогу скористатися послугами читального залу літератури з бібліотекознавства для ознайомлення з новими надходженнями.

Наталія Смаглова,
наук. співробітник НБУВ